

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Pszichológia Doktori Iskola

Elméleti Pszichoanalízis Doktori Program

Gyimesi Júlia

**A „testetlen lélek”: pszichoanalízis és spiritizmus pszichológiai történeti
megközelítésben**

Doktori értekezés tézisei

Témavezető Prof. Dr. Erős Ferenc

2011

Budapest

A disszertáció tárgya, szemléletmódja és módszere

A pszichológia történetírói egyetértenek abban, hogy a modern lélektan kialakulása háttérben igen sokféle történeti előzmény azonosítható, melyek részben a természettudományokban, részben pedig a filozófiában gyökereznek. Jóval kisebb figyelmet szentelnek a pszichológia tudományon kívüli, nem-tudományos vagy áltudományos gyökereinek. Jelen munka célja, hogy megvilágítsa a pszichológia történetének egy ez idáig elhanyagolt, ám jelentős aspektusát; a spiritizmust, valamint az ahhoz kapcsolódó elméleteket és gyakorlatokat, amelyek bizonyíthatóan formáltak és irányították a modern lélektan kérdésfeltevéseit és fejlődését.

Az, hogy a spiritizmus eddig nem került a lélektan történészeinek fókuszába, elsősorban annak köszönhető, hogy a spiritizmus, mint elméletrendszer és gyakorlat, messze állt a tudománytól és annak kérdéseitől. A spiritizmus alaptétele ugyanis, miszerint a testi halál után a lélek tovább él és a megfelelő technikák segítségével megidézhető, a legtöbbek számára a tudományos racionalizmust fenyegető, veszélyes és elutasítandó feltevésnek bizonyult. A tudomány és a spiritizmus viszonya mégsem volt antagonisztikus. A spiritiszták egy jelentős része ugyanis tudományos szempontból is elfogadható bizonyítékokat keresett a spiritiszta gyakorlatokban, melyekkel azt szándékoztak alátámasztani, hogy az emberi lélek független a testtől, így a testi halál után tovább él (Podmore, 1902; Doyle, 1926; Oppenheim, 1988). A spiritiszta jelenségek továbbá – mint például az asztaltáncoltatás és a médiumi képességek – nem csupán a hívő, elkötelezett spiritiszták figyelmét kötötték le, hanem a korabeli tudomány számos képviselőjének figyelmét is, akik többnyire racionális, a természettudományos világgéppel összeegyeztethető választ kerestek a látszólag természetfeletti spiritiszta jelenségekre (Treitel, 2004; Monroe, 2008). Mindezek következtében a spiritizmus egyes irányzatai és jelenségei szorosan összefonódtak a 19. század tudományának néhány kérdésével, mindenekelőtt pedig a bontakozó pszichológiával.

A spiritiszta jelenségek elsősorban azért köthették le a kor pszichológusainak figyelmét, mert azok tudományos magyarázatai olyan lelki instanciák feltételezésére adtak okot, melyek a fejlődő pszichológia egyes kérdéseit is megalapozták. Azok a kutatók ugyanis, akik a szeánszok tapasztalatainak tudományba illesztésére vállalkoztak, szinte kivétel nélkül tudat alatti pszichológiai folyamatokat feltételeztek a spiritiszta jelenségek háttérében, így akár a bontakozó pszichológia, akár más diszciplínák oldaláról közelítettek a kérdéshez,

szükségszerűen pszichológiai elméleteket hoztak létre. Mivel a tudat alatti pszichés folyamatok feltételezése és leírása volt a spiritizmust és a pszichológiát összekötő elsődleges láncszem, a spiritizmus jelenségrendszer különösen relevánsnak bizonyult a pszichoanalízis esetében. Kutatásom célja az volt, hogy feltárjam a pszichoanalízis és a spiritizmus között kialakult hatásrendszer legfőbb sajátosságait, és rekonstruáljam annak folyamatát, ahogyan a spiritiszta elméletek és gyakorlatok megtermékenyíthették a fejlődő pszichológiát. Munkám középpontjában a demarkáció – tudomány és nem-tudomány elválasztásának – problémája állt, melyet a pszichológia történetének e kiegészítésében kívántam megvilágítani, megmutatva azt, hogy a modern lélektan és a pszichoanalízis kialakulása háttérben a spiritizmus hatásai is jelentős szerepet játszottak.

Tekintettel arra, hogy a spiritizmus kérdése jelentős indulatokat mozgósított és mozgósít, az objektivitás megtartása érdekében semmilyen előfeltételezéssel nem éltem a spiritiszta jelenségek valós vagy illuzórikus voltát illetően. Munkám során elsősorban olyan elsődleges források feldolgozására törekedtem, amelyek ez idáig elkerülték a pszichológia történetíróinak figyelmét, ám pontos képet nyújthatnak a spiritizmus és a pszichológia összefonódásának lehetőségeiről. Ennek érdekében hazai, illetve külföldi könyvtárakban és archívumokban végeztem kutatómunkát.¹ Olyan átfogó mű, amely kizárólag a spiritizmus pszichológiatörténeti relevanciáira összpontosítana, egyelőre még nem született. Reményeim szerint dolgozatom alkalmas arra, hogy felhívja a figyelmet a spiritizmus pszichológiatörténeti jelentőségére, és rámutasson azon jellemző dinamikákra, amelyekben a két terület találkozása és egymásra hatása megvalósulhatott.

A spiritizmus fogalma és tudománytörténeti jelentősége

Ahhoz, hogy fény derülhessen a lélektan egyes irányzatai és a spiritizmus között kialakult hatásrendszer működésére, elengedhetetlen a spiritizmus fogalmának pontos meghatározása. A feladat nem könnyű, mivel a spiritizmus korántsem volt egységes irányzat.

¹ Kiemelkedő jelentőségűnek bizonyult munkám elkészülése szempontjából az a két hónap, amit a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjának jóvoltából az egyetemi könyvtárakban és levéltárakban, valamint a bécsi Freud Múzeumban tölthettem. Köszönettel tartozom a Magyar Ösztöndíj Bizottságnak is, amely a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj (azonosító: MÖB/66- 2/2010) odaítélésével lehetővé tette, hogy három hónapot a Cambridge-i Egyetem Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszékén tölthessek. A Cambridge-i Egyetem könyvtáraiban és archívumaiban végzett kutatómunkám különösen nagy jelentőségűnek bizonyult disszertációm elkészülése szempontjából. Támogatást jelentett munkám során az az OTKA kutatás is (A pszichoanalízis mint a humán tudományok paradigmája – történeti és elméleti vizsgálódások. Azonosító: 79146), amelynek résztvevőjeként fontos szakmai visszajelzésekkel és kiegészítésekkel gazdagodtam.

Annyi azonban bizonyos, hogy a spiritiszta gyakorlatok a holt lelkekkel való kapcsolatfelvétel lehetőségén alapultak, amelyet egy közvetítő személy, a spiritiszta médium testének és lelkének titokzatos átjárhatósága biztosított (Podmore, 1902; Doyle, 1926; Brandon, 1983; Oppenheim, 1988). E gyakorlatokhoz változatos filozófiák és tanok kapcsolódtak, amelyek gyakran afféle kezdetleges pszichológiai elméletekként funkcionáltak. A spiritiszta elméletekben ugyanis a személyes útkeresés és az önmagunkról való tudás kérdése keveredett a spirituális tapasztalatokkal, és az azok valódiságát alátámasztani hivatott racionális bizonyítékokkal (lásd pl.: Zerffi, 1876; Podmore, 1902).

A spiritizmus azonban nem csak ez utóbbiak miatt kerülhetett a korai pszichológusok érdeklődésének középpontjába. A spiritizmus alaptétele ugyanis, miszerint a testi halál után a lélek tovább él és megfelelő technikák segítségével megidézhető, számos, a tudományos materializmust bíráló tudós számára vonzó és elfogadható lehetőségnek bizonyult. Ez utóbbiak tudományos szempontból releváns és vizsgálendő jelenségeknek tekintették a spiritiszta gyakorlatokat, és szép számmal gyártották az azok magyarázatát szolgáló elméleteket. Érvelésük során a spiritiszta jelenségek racionalizációját új pszichológiai – leggyakrabban küszöbalatti – mechanizmusok segítségével végezték el, tudatalattink különleges, rejtett képességeként könyvelve el az asztaltáncoltatást vagy éppen a holt lelkek megidézését.

Így a spiritizmus annak ellenére, hogy amolyan cirkuszi látványossággként elsősorban a tömegek számára bizonyult vonzónak, igen jelentős tudományos kapcsolatokkal volt jellemezhető, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy a leghíresebb médiumok szinte mindegyike egy-egy jelentős tudós pártfogásában tevékenykedett. E tudósok nem csupán tudományos vizsgálatra érdemesnek tekintették a médiumok különleges képességeit, hanem gyakran azok valódisága, és így a spiritizmus létjogosultsága mellett foglaltak állást. Noha e kutatók között többségben voltak azok, akik elméleteikben tartózkodtak közösséget vállalni a spiritisztákkal, a szeánszokon megtapasztaltak kisebb-nagyobb mértékben befolyásolták feltevéseik alakulását, kitágították előfeltevéseik körét és akár antimaterialisztikus nézetekhez is vezethettek.

Annak ellenére, hogy igencsak változatos nézetekkel találkozhatunk a spiritizmus történetét illetően, világosan kirajzolódik, hogy az valójában sosem állt oly messze a tudománytól, mint ahogyan azt a spiritizmus ellenzői szerették volna feltüntetni. Egyes elképzelések szerint az Egyesült Államokban kibontakozó, majd Európában is egyre nagyobb teret hódító spiritizmus a mesmerizmusból nőtt ki, amelynek tudományos megítélése hasonló módon ellentmondásos volt, mint a spiritizmusé (Podmore, 1902; Monroe, 2008). A két

terület kapcsolatát a szomnambulizmus jelensége tette nyilvánvalóvá, mely éppen annyira jellemezte a mesmerizált pácienseket, mint a spiritiszta médiumokat. A szomnambulizmus állapota ugyanis különleges, látszólag természetfeletti képességekkel, illetve az érzékelés egyfajta fokozódásával járt együtt, amelyet – a spiritiszta jelenségekhez hasonlóan – jó darabig kutatásra érdemesként könyvelt el a tudományos közönség. A spiritizmusban újjáéledt a szomnambulizmus jelensége, és a holt lelkek megidézhetségi gondolatával kiegészülve számos, a spiritizmusból táplálkozó modern okkult irányzat terjedésének adott alapot. Ezek közé tartozott Allan Kardec rendszere és Madame Blavatsky teozófiája is, amelyek egyaránt fontos kapcsolatokat ápoltak a klasszikus spiritizmussal, ám annak átdolgozott és kiegészített változatát képviselték.

Noha a spiritizmus a tudományos materializmussal szembehelyezkedve az emberi lélek testetlen minősége és örök élete mellett foglalt állást, a hagyományos vallásokkal ugyancsak szemben állt. A spiritizmus elsősorban azok számára bizonyult vonzóknak, akik a tudományos materializmustól elfordulva, ám az egyház tanításaiból is kiábrándulva keresték a spirituális világ bizonyosságát (Oppenheim, 1988). Ez utóbbiak a spiritizmus elméleteit és gyakorlatát a hagyományos vallások fölé helyezték, egyfajta vallásellenességet közvetítve ezzel. Nem csoda, hogy az egyházak részéről is különösen heves támadásokban részesült a spiritizmus, melyek során elsősorban a spiritiszta jelenségek démonikus, ördögi eredetére igyekeztek rámutatni az ellenzők (Jones, 1871; Greenwell, 1879).

Annak ellenére, hogy a spiritizmus rendkívüli feszültséget generált a 19. század kulturális és tudományos életében, szép számmal akadtak olyanok, akik feladatuknak tekintették a spiritiszta jelenségek megértését és tudományba illesztését. E törekvés első szervezett formája az 1882-ben, Londonban megalakult Pszichikus Kutatás Társasága (Society for Psychical Research) volt, melynek képviselői a spiritiszta jelenségek mellett a hipnotizmus, a mesmerikus transz és a telepátia vizsgálatát tűzték ki célul. A Pszichikus Kutatás Társaságában rendkívüli tudományos szaktekintélynek örvendő kutatók – mint például William James, William Crookes, Oliver Lodge, Charles Richet, Alister Hardy, Camille Flammarion vagy Henri Bergson – gyűltek össze az említett jelenségek tudományos tanulmányozása céljából (Gauld, 1968). A Társaság célkitűzéseinek megvalósításában kiemelkedő szerepet játszott a klasszika-filológus, költő és filozófus Frederic Myers, aki nagyhatású munkáival nem csupán a pszichikus kutatás jó hírnevét alapozta meg, hanem különösen relevánssá tette azt a pszichológiai kutatások szempontjából. Myers úgy gondolta, hogy egy különleges lelki szféra, az általa küszöbalatti énnel (subliminal self) nevezett személyiségrészt tehető felelőssé a spiritiszta és más természetfeletti jelenségekért (Myers,

1903). Munkáit rendkívüli érdeklődés övezte a kor pszichológusai között, akik részben Myers hatására egyre nagyobb figyelemben részesítették a tudatküszöb alatti lelki folyamatokat és azok elméleteit (Hamilton, 2009). Így a spiritiszta jelenségek megtermékenyítően hatottak a kor tudományára, különösképpen pedig a bontakozó pszichológia elméleteire.

Kik, hogyan és miért: spiritiszták és pszichológusok a lélek rejtett erőforrásainak nyomában

A pszichikus kutatás és mindenekelőtt Myers elmélete egészen az 1910-es évekig irányadónak bizonyult a kor tudományában. Függetlenül attól, hogy képviselőiket a hinni akarás vagy éppen a spiritiszta médiumok leleplezésének vágya vezérelte, a pszichikus kutatók által alkalmazott objektív módszertan lehetővé tette, hogy a tudományos diskurzus részévé váljanak a spiritiszta jelenségek. Nem csupán Angliában fogalmazódott meg azonban annak igénye, hogy a spiritiszta és más látszólag természetfeletti jelenségeket kutatás tárgyává tegyék. Németországban 1886-ban megalakult a *Psychologische Gesellschaft*, mely később Albert von Schrenck-Notzing vezetésével az álmok, a transzállapotok és az okkult jelenségek vizsgálatát tűzte ki célul. A Carl du Prel vezette *Gesellschaft für Experimentalpsychologie*-t ugyancsak a médiumi jelenségek tanulmányozásának igénye hívta életre 1889-ben, mely az álmok és a tudattalan pszichológiájának vizsgálatával egészült ki. Nem véletlenül hangsúlyozza a német okkultizmus jeles történésze, Corinna Treitel, hogy a német „*a fiziológiai pszichológia soha nem állt olyan messze az okkult tudományoktól, mint amennyire azt védelmezői szerették volna*” (Treitel, 2004, 45.). Az okkult és a spiritiszta jelenségek kutatása ugyanis hatást gyakorolhatott a kísérleti pszichológia fejlődésére, annak ellenére is, hogy Wilhelm Wundt igencsak szkeptikus és elutasító módon viszonyult az okkult kérdéséhez (Wundt, 1879).

A spiritiszta jelenségek kutatása a francia lélektan alakulásával is összefonódott. Pierre Janet pszichológiai automatizmusokról szóló elméletével (Janet, 1930) rendkívül nagy hatást gyakorolt a pszichikus kutatók általános szemléletmódjára, akik a hipnózis és más módosult tudatállapotok megértésére való törekvésükben mindenekelőtt Janet pszichológiájára támaszkodtak. Noha Janet óvakodott attól, hogy nyíltan vállalja a spiritizmus képviselőivel vagy a pszichikus kutatókkal való együttműködést, esettanulmányaiban számos

olyan kérdést érintett, melyek a pszichikus kutatók elsődleges érdeklődési területéhez tartoztak (Janet, 1926; Ellenberger, 1970).

Nem csupán Janet képviselte azonban a francia lélektant a pszichikus kutatásban; Charles Richet, Jean-Martin Charcot közvetlen munkatársa, ugyancsak kiemelkedő szerepet játszott a látszólag természetfeletti jelenségek kutatásában. Számtalan írása jelent meg a hipnózis, az automatikus írás és a médiumi képességek témájában, melyeknek köszönhetően a pszichikus kutatás élvonalába került, 1905-ben pedig a Társaság elnöke lett. Richet azon az állásponton volt, hogy létezik egy ún. metapszichikus szféra, az ismeretlen intelligens erők egy új dimenziója, melyben saját tudatalattink kiemelkedő jelentőséggel bír. Elmélete szerint nem a holtak szellemei, hanem maga az emberi személyiség az, amely a tudomány számára egyelőre ismeretlen pszichológiai és fizikai képességekkel bír (Richet, 1923, 1924).

Hasonló módon gondolkodott a svájci Théodore Flournoy is; meg volt győződve arról, hogy a tudattalan specifikus funkciói a maguk teljességében csak a médiumizmusban tárulkoznak fel (Flournoy, 1896). Médiumi képességeket taglaló esettanulmányaival (Flournoy, 1900) elsődleges célja az volt, hogy közelebb hozza egymáshoz a tudattalan különböző elméleteit – így például Myers küszöbalatti pszichológiáját és Freud pszichoanalízisét. Noha a túlvilági élet lehetőségét Richet-hez hasonlóan ő is elutasította, határozottan kiállt a testetlen, nem anyagi dimenzió léte mellett; álláspontja szerint a szeánszok során tapasztalható, látszólag természetfeletti jelenségek a médium tudattalanjának kivetüléseként, elaborációjaként foghatók fel, amelyek e nem anyagi dimenzió következményeiként bontakoznak ki (Flournoy, 1911).

Flournoy óriási hatást gyakorolt a kor pszichológiai gondolkodóira, különösképpen Carl Gustav Jungre és William Jamesre. James Flournoy-hoz hasonlóan nagy lehetőséget látott a médiumi képességek kutatásában, és noha sokáig szkeptikus volt a kérdést illetően, változást hozott életébe a médium, Mrs. Leonora Piper. James kísérletezni kezdett Mrs. Piperrel, az eredményeket pedig oly meggyőzőnek találta, hogy el kellett ismernie a médium által produkált jelenségek valóságát (James, [1886] 1986). 1885-ben többedmagával megalapította az Amerikai Pszichikus Kutatás Társaságát (American Society for Psychical Research, ASPR), 1894-ben és 1895-ben pedig vállalta a londoni Pszichikus Kutatás Társaságának elnöki pozícióját. Gyanítható, hogy pszichikus kutatói tapasztalatai és elköteleződései befolyásolták pszichológiájának alakulását is; a *Vallásos tapasztalás válfajai* című munkájában tisztán azonosíthatók a pszichikus kutatók, mindenekelőtt pedig Myers elméleteinek hatásai (James, 1902).

Utóbbi elsősorban a *Human Personality and its Survival of Bodily Death* („Az emberi személyiség és annak továbbélése a testi halál után”) (1903) című munkájával gyakorolt hatást korára, amelyben a freudi tudattalanhoz hasonló módon festette le a küszöbalatti én működését. Döntő különbséget jelentett azonban, hogy míg Freud racionális, materialista alapokon közelített a tudattalan kérdéséhez, addig Myers transzcendens tulajdonságokkal ruházta fel azt, mint például a telepátia vagy a holtakkal való kapcsolatfelvétel képessége. Annak ellenére, hogy ő maga elzárkózott a spiritiszta hipotézistől, pszichológiájában mégis megengedte annak lehetőségét, egy olyan tudattalan-koncepciót állítva a középpontba, mely a normál észlelésen túlmutató, ismeretlen szférákhoz képes kapcsolódni. Noha nyilvánvaló, hogy Myers tudattalan-elmélete transzcendens-spirituális vonatkozásait tekintve radikálisan eltért a Freud által körvonalazottaktól, sokáig – elsősorban pszichikus kutatói körökben – a freudi tudattalan amolyan rivális elméleteként tartották számon. Ám a freudi elképzelés kritikái ellenére is jobban megfelelt a kortárs tudomány racionalista követelményeinek, így nem véletlen, hogy a pszichoanalízis terjedésével a myersi elmélet rohamosan veszíteni kezdett népszerűségéből, mígnem – a pszichikus kutatás területét leszámítva – a feledés homályába merült (Cerullo, 1982).

Annak ellenére, hogy Freud munkáit elsőként a pszichikus kutatók, különösképpen pedig Myers üdvözölte Európában (Myers, 1893-1894), sokáig bizonytalanság uralkodott a spiritiszta jelenségek kutatói között a freudi elmélet racionalitását és materializmusát illetően. Sokan azt remélték, hogy a pszichoanalízis egyfajta kiegészítése vagy folytatása lesz azon transzcendens tudattalan elméleteknek, melyek a spiritiszta jelenségek tudományos tanulmányozásának talaján születtek meg (Flournoy, 1911; Mitchell, 1938). Részben e törekvésről tanúskodik Freud amerikai útja is. Freud 1909-ben Stanley Hall felkérésére érkezett a Clark Egyetemre, hogy egy előadássorozatot adjon számot a pszichoanalízis legújabb eredményeiről. Néhány járulékos forrás azonban arra utal, hogy a meghívás mögött nem csupán a pszichoanalízis megismerésének vágya állt, hanem az is, hogy Hall – és William James – pontos képet kívánt kapni Freud spiritiszta jelenségekkel kapcsolatos állásfoglalásairól (Hall, 1918; Jung, 1973-1975).

Sigmund Freud és az okkult kísértése

A 19. század közepétől tehát jónéhány tekintélyes pszichológus szentelt kitüntetett figyelmet a spiritizista jelenségek kutatásának. Vizsgálódásaik eredményeképpen nagy jelentőségű elméletek születtek, melyekben leggyakrabban a tudatküszöb alatti lelki funkciók működését azonosították a szokatlan megnyilvánulások hátterében. Noha többségük elvetette a spiritizmus alaptételét, miszerint a médiumi képességek és más természetfeletti jelenségek hátterében holt lelkek szellemei állnak, elméleteikben kisebb-nagyobb mértékben megőrizték a spiritizmus transzcendens filozófiáját. Ennek eredményeképpen a tudattalan spirituális elméleteit dolgozták ki, melyekben a médiumi képességek, a telepátia, a jövőbelátás és más misztikus jelenségek a tudattalan specifikus funkcióiként jelentek meg.

Sokat hangoztatott közhely, hogy Freud maga is vonzódott az okkulthoz, és, hogy valójában számos olyan tapasztalattal bírt, melyek látszólagos materializmusa ellenére mégis az okkult tanok követőjévé tették őt (pl.: Treitel, 2004; Owen, 2004). E vélekedés elterjedése elsősorban Ernest Jones életrajzának köszönhető, melyben különösen nagy jelentőséget tulajdonított Freud okkultizmus² iránti érdeklődésének (Jones, 1957). Jones álláspontja szerint Freud okkultizmus terén tett kirándulásai nem elhanyagolható vonatkozási életművének, annak ellenére sem, hogy valójában Freud sosem fogadta el sem a spiritizista jelenségek, sem más látszólag természetfeletti történések okkult értelemben vett valóságosságát. Valójában Jones azt nehezményezte, hogy Freud nem fordult el kategorikusan az okkult lehetőségétől, hanem megengedve magának némi játékosságot és nyitottságot – elsősorban magánemberként – érdeklődést tanúsított a kérdéses jelenségek iránt. Ám Freud mindvégig szkeptikus, materialista pozícióból közelített a természetfelettihez, és e pozícióját még a bizonyított esetekkel szembesülve sem adta fel. Ez utóbbiakban is a racionális, pszichoanalitikus magyarázat megtalálása vezette, érvelése során pedig mindig a pszichoanalitikus elvekre támaszkodott. Valójában nem az okkult jelenségek valóságosságának kérdése kötötte le érdeklődését, hanem az, hogy mennyiben kapcsolódnak azok a pszichoanalízis kérdésfeltevéseihez, és hogy mennyiben igazolhatják annak érvényességét (Freud, ([1921] 1973); [1922] 1973; [1925] 1973; [1933] 1943).

Mindezek tükrében igen figyelemre méltó, hogy Jones az okkult tanok titkos követőjeként tüntette fel Freudot. Jones ugyanis a pszichoanalízist fenyegető, rendkívüli veszélynek tekintette az okkult jelenségek tanulmányozását és a pszichikus kutatást. Ez

² Jones, Freud és más pszichoanalitikusok az “okkultizmus” kifejezést alkalmazták mindazon jelenségek és elképzelések jelölésére, melyek szemben álltak a racionális világ fizikai törvényszerűségeivel. Noha az elnevezés nem pontos, mivel egybemossa a spiritizmust, a jövőmondást, a megérzéseket és a pszichikus kutatást, jelen fejezetben a szöveghűség megtartása érdekében mégis e kifejezést fogom alkalmazni.

utóbbi az okkultizmus egy ágaként könyvelte el, melytől véleménye szerint éppen oly egyértelműen kell a pszichoanalízisnek elhatárolódnia, mint az okkultizmus bármely más formájától. E törekvésében feltehetően az is szerepet játszhatott, hogy Angliában elsősorban a pszichikus kutatók üdvözölték Freud művét, Jones pedig el kívánta kerülni annak lehetőségét, hogy a pszichikus kutatók és a pszichoanalízis kapcsolatának szorosabbra fűzése veszélyeztesse saját angliai helytartóságát.³

Noha kétségtelen, hogy Freud érdeklődött az okkult jelenségek iránt, azok analízise során mindig megmaradt a reduktív-racionalista, pszichoanalitikus kereténél. Freud okkult jelenségek iránti attitűdje ezért radikálisan eltért Myers, James, Flournoy vagy akár Carl Gustav Jung attitűdjétől. Az okkult jelenségek kérdése sokkal kisebb szerepet játszott gondolataiban és munkáiban, mint számos kollégájánál, és tudatosan el kívánta kerülni az általa okkultizmusnak nevezett irány képviselőivel való összefonódást. Annak ellenére, hogy időnként ellentmondásos módon nyilatkozott az okkult jelenségekkel és a pszichikus kutatással való viszonyáról (Fodor, 1959), sosem tévesztette szem elől a pszichoanalízis tudományos legitimitásának szükségességét, amelynek gátat szabott volna a pszichoanalízis és az okkult kutatás összefonódása.

Nem véletlen, hogy Freud nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy elhatárolódjon azon kortársaitól és kollégáitól, akik elméleteikben a spiritizista jelenségekkel kapcsolatos tapasztalataikra támaszkodtak, és konklúzióikban megőrizhették a spiritizmus transzcendens, spirituális vonatkozásait. Így tett Myers esetében is, egyszer is mindenkorra megszüntetve a küszöbalatti én és a pszichoanalízis tudattalan fogalma közötti hasonlóságok lehetőségét (Freud [1912] 1997). Jóval nagyobb kihívást jelentett számára Jung pszichológiája, melyben éppen a pszichoanalízis talaján illetve azzal összefüggésben bontakoztak ki a spiritizmus fenyegető alaptételei.

Spiritizista volt-e Carl Gustav Jung?

Egyetlen olyan képviselője sincs a pszichoanalízisnek, akihez oly közel állt volna Freud által okkultizmusnak nevezett eszmerendszer, mint Junghoz. Jung analitikus pszichológiájában elrugaskodott a pszichoanalízis materialista alapjaitól, és olyan fogalmakat vezetett be, melyek inkább a miszticizmushoz és a vallásokhoz, mintsem a kortárs

³ Ez utóbbi lehetőségre John Forrester professzor hívta fel figyelmemet.

tudományhoz tették hasonlatossá elméletét. Noha kétségtelen, hogy pszichológiájában egyaránt merített a nyugati és keleti vallásokból, az asztrológiából, az alkímiából és a spiritizmusból, rendszere mégis túlságosan összetett ahhoz, hogy az az „okkult” jelzővel teljes egészében leírható legyen. Ezért érdemes alaposabban szemügyre venni, hogy pontosan miben állt és miből táplálkozott Jung feltételezett okkultizmusa.

Sokak szerint Freud tekintélyelvű hozzáállása vezetett Junggal való szakításához, hasonlóan ahhoz, ahogyan az korábban Alfred Adler esetében is történt. A szakítás körülményeinek alaposabb elemzése azonban arra mutat rá, hogy Freud vélt vagy valós tekintélyelvűsége csupán egy komponense volt a két tudós között kialakult viszálynak. A szakítás gócpontja azon ellentét volt, amely Freud és Jung libidó-elmélete között feszült. Jung nem tulajdonított akkora jelentőséget a szexualitásnak, mint amekkorát Freud, a libidó fogalmának deszexualizálásával pedig egy olyan pszichológia alaptételét fektette le, melyben elszakadt a Freud által definiált pszichoanalízistől (Jung, [1912] 1967).

Nem véletlen, hogy Freud oly elfogadhatatlannak tartotta a jungi libidó-elméletet. A szexualitás, így az ösztönök szerepének hangsúlyozása ugyanis valóban bástyaként funkcionált a klasszikus pszichoanalízis rendszerében, mégpedig – ahogyan azt Jung visszaemlékezéseiben felidézi – az okkultizmus elleni bástyaként (Jung, [1962] 1997, 198.). A szexualitás elmélete tette lehetővé, hogy a pszichoanalízis megőrizze materialista lehorgonyzását, és az ösztönök mindenek felett álló szerepének posztulálásával szembehelyezkedjen minden olyan pszichológiával, mely az ember végső mozgatórugóit misztikusabb tényezőkre vezeti vissza. Véleményem szerint Freud e törekvésének volt köszönhető, hogy a pszichoanalízis tudattalan-koncepciója győzedelmeskedni tudott a kor más tudattalan-elméletei fölött, melyek rendre spirituális dimenziókkal kapcsolták össze a tudat alatti lelki funkciók működését (lásd Myers, James, Flournoy, Richet).

Noha Jung Freuddal való együttműködése idején mesteréhez hasonlóan magáénak vallotta a pszichoanalízis racionális, redukcionista mondanivalóját, valójában már Freuddal való ismeretségét megelőzően is meglehetősen spirituális nézeteket vallott a lelki működésről. Számos forrás tanúskodik arról, hogy Jung már pályája kezdetén is erősen szimpatizált a pszichikus kutatókkal és a spiritiszta filozófia egyes aspektusaival. Ennek megfelelően feladatának tartotta a tudományos materializmussal való szembehelyezkedést is (Jung [1896] 1983, [1897] 1983, [1962] 1997; Zumstein-Preiswerk, 1975). A pszichikus kutatókhoz hasonlóan Jung is nagy lehetőséget látott a spiritiszta jelenségek tanulmányozásában; már Bleulerrel való együttműködése idején is médiumokat vizsgált, 1902-ben napvilágot látott

doktori disszertációjában pedig különösen alapos pszichológiai analízis alá vonta a médiumok személyiségét és képességeit.

Sokat árul el Jung attitűdjeinek változékonyságáról, hogy korábbi nézeteivel szemben 1902-ben már szinte teljes egészében a tudomány racionális nézőpontját képviselte disszertációjában, és ennek megfelelően a médiumok transzállapotait és szokatlan képességeit a hisztériaelméletre és a szomnambulizmus lélektanára vezette vissza (Jung [1902] 1916). Disszertációban nem szerepel, hogy megfigyeléseinek alanya valójában Helene Preiswerk, Jung unokatestvére volt, aki Jung más családtagjaival együtt rendszeres résztvevője volt a Jung család körében szervezett amatőr szellemidézéseknek. Jung édesanyja, Emilie Preiswerk is figyelemre méltó médiumi képességekkel volt megáldva, amelyek korán meghatározták a tudós érdeklődését. Spiritizmussal, médiumizmussal és transzszal tűzdelt családi szocializációja vezetett oda, hogy a fiatal Jung szembeszállt a materialista gondolkodókkal és a spiritiszta jelenségek lélektani analízisére vállalkozott.

Noha szakmai előmenetele – különösképpen pedig Freuddal való együttműködése – során finomította nézeteit a spiritiszta jelenségek valóságával kapcsolatban, korai érdeklődése mindvégig megbújt mondanivalója mögött, hogy aztán analitikus lélektanában új formát találjon magának. Bizonyítható, hogy spiritiszta nézeteinek és tapasztalatainak háttérbe szorulása mögött tudománypolitikai döntések álltak, melyek eredményeképpen Jung teljes egészében a pszichológiai dimenzióba transzformálta a spiritizmus kérdéseit, mintegy elismerve a spiritiszta jelenségek lélektani relevanciáját, ám elkerülve az azok valóságosságával kapcsolatos állásfoglalást. A szinkronicitás elmélete tipikus példája volt annak, ahogyan a testtől független lélek elképzelése, a természetfeletti jelenségek és titokzatos egybeesések kérdései lélektani kérdésekké váltak, a pszichológiai valóság felől közelítve meg azokat. Jónéhány forrás tanúskodik azonban arról, hogy Jung mégiscsak megőrizte spiritiszta gyökereit, amelyek tudományos artikulációjához újító nézetei szolgáltak (Jung, 1973-1975, 1977). Így Jung lélektanának alakulásában döntő szerepet játszottak spiritiszta tapasztalatai, melyeket hasonló módon ültetett át pszichológiájába, mint ahogyan Myers, Richet vagy Flournoy is tette. Freud oldaláról ezért vált vállalhatatlanná a Junggal való együttműködés; Jung lélektanának végső formáit elemezve kijelenthető, hogy aggodalmai teljes egészében jogosak voltak.

Ferenczi Sándor és a telepátia problémája

Ferenczi Sándor Junghoz hasonlóan már pályája kezdetén is komoly érdeklődést tanúsított a spiritiszta jelenségek iránt (Ferenczi, [1899] 1999). Noha Ferenczi esetében a spiritizmus hatásai nem oly könnyen nyomon követhetőek, mint Jungnál, jó okunk van feltételezni, hogy mégis jelentős mértékben formálták gondolatait és érdeklődését. Már Freuddal való megismerkedése előtt is jelentős szakmai és személyes kíváncsiság jellemezte őt a spiritiszta jelenségek irányában, és – feltehetően anélkül, hogy behatóbban tanulmányozta volna a pszichikus kutatást – valódi pszichikus kutatói attitűddel közelített a kérdéshez. Mindenekelőtt arra törekedett, hogy a tudományos kutatás részévé tegye a spiritiszta jelenségeket, rámutatva azok lélektani alapjaira és implikációira. Richet-hez, Flournoy-hoz és más pszichikus kutatókhoz hasonlóan azon a véleményen volt ugyanis, hogy a spiritizmus a pszichológiai vizsgálódások különleges terepe lehet, amely forradalmi felismerésekhez vezethet.

Noha Ferenczi spiritiszta jelenségek iránti érdeklődése nem volt oly megalapozott és meghatározó, mint Jung esetében, nem szabad lebecsülni jelentőségét, mivel a tudós egész életében jelen volt, és ugyan változó intenzitással, de hatást gyakorolt elméleti és gyakorlati megfontolásaira. Nem véletlen, hogy a Freud-Ferenczi levelezés egyik legmeghatározóbb témája Ferenczi spiritiszta jelenségek, telepátia és jövőbelátás terén szerzett tapasztalatainak összegzése. Ferenczi beszámolóit olvasva világosan kirajzolódik, hogy mélyen meg volt győződve a szóban forgó jelenségek pszichológiai relevanciáiról, lelkesedése pedig oly erőteljes volt, hogy Freud – annak ellenére, hogy maga is hasonló módon nagy lehetőségeket látott a spiritiszta jelenségek kutatásában – sokszor Ferenczi ellenlábasaként tűnt fel. Freud ugyanis a fent említett tudománypolitikai megfontolások miatt sokkal nagyobb kockázatot látott a spiritizmus és a telepátia kutatásában, mint Ferenczi, és noha sejtette, hogy Ferenczi „*valami nagy dologra*” kezdett rájönni gondolatátviteli vizsgálódásaival, tisztában volt azzal is, hogy annak felhasználása „*komoly nehézségekbe fog ütközni*” (1909. október 11.; Freud, Ferenczi, 2000, 161.). Ezért óvatosságra intette Ferenczit, aki mestere tanácsának engedelmeskedve nem tette publikussá megfigyeléseinek eredményeit.

Mindezek ellenére Ferenczi figyelemre méltó elméleteket bontakoztatott a spiritiszta és más titokzatos jelenségek pszichológiai hátteréről. Érdeklődésének középpontjában a telepátia kérdése állt, melyet különösen relevánsnak vélt a pszichoanalitikus technika szempontjából. Azt feltételezte ugyanis, hogy a telepatikus folyamatok erősen kötődnek az indulatátvételi folyamatokhoz, így azok pontosabb megértéséhez járulhatnak hozzá. Fontos megjegyezni, hogy Freud ugyancsak a telepátia problémáját tekintette az okkult jelenségek egyetlen,

pszichoanalízis szempontjából is releváns problémájának, melynek létezését nemcsak bizonyítottnak vélte, hanem az idáig fel nem tárt pszichológiai és fizikai folyamatokat gyanított a háttérében (Freud, [1925] 1973,[1933] 1943).

Ferenczi levelei és írásai arról tanúskodnak, hogy Freudnál jóval merészebben közelített a telepátia problémájához, és forradalmibb következtetésekre is jutott. Azon túl, hogy az indulatáttétel és a viszontindulatáttétel működését feltételezte a telepatikus élmények háttérében, sok helyen valamiféle felfokozott pszichés érzékenységgel kapcsolta össze azokat, amelyet a gyermekek és a paranoid téveszméktől szenvedők esetében különösen meghatározónak tartott. Mindezt az introjekció és a projekció fogalmai segítségével magyarázta, egyaránt megvilágítva a telepátia működését és az indulatáttételi jelenségeket (Freud, Ferenczi, 2000).

Fontos hangsúlyozni, hogy Ferenczi élete vége felé igencsak felforgató nézeteket bontakoztatott ki a telepátia lehetséges működési mechanizmusairól. A *Klinikai naplóban* a gyógyítást már-már metafizikai szintre helyezve a gyógyító és a gyógyított tudattalanjainak titokzatos összefonódásáról írt (Ferenczi, [1932] 1996), 42.), amely magyarázatul szolgálhat a telepatikus jelenségekre is. E talajon a telepátia antimaterialisztikus, spirituális vonatkozásaira mutatott rá, mellyel nyíltan szembehelyezkedett mesterével. Noha Ferenczi e gondolatai befejezetlenek maradtak, mégis arra utalnak, hogy a telepátia magyarázatára irányuló törekvései során Ferenczi eltávolodott a klasszikus pszichoanalízis alapjaitól, és egy jóval rugalmasabb határokkal rendelkező, nyitottabb és átjárhatóbb lélek-fogalmat dolgozott ki. Noha nem egyértelmű, hogy telepátia iránti érdeklődése pontosan milyen szerepet játszott ezen új lélek-koncepció kibontakoztatásában, világos, hogy a telepátiáról, az indulatáttételi folyamatokról, az introjekcióról és a projekcióról alkotott nézetei egységet képeznek, melyben az előbbieket egymást feltételezik és megerősítik.

Gyanítható, hogy Ferenczit igen jelentős mértékben befolyásolta előbbi nézetei kialakításában tanítványa és páciense, Elizabeth Severn. Severn pszichológiai munkáit olvasva (Severn, 1919, 1933) Ferenczi lélektanának számos elemével találkozhatunk; klasszikus pszichoanalízissel kapcsolatos kritikái valójában szinte teljes egészében megfeleltethetőek Ferenczi újításainak. Feltételezhető, hogy utóbbiak egy része Severn és Ferenczi kölcsönös analízisében formálódott. Az, hogy Ferenczi éppen Severnnel való együttműködésének utolsó éveiben bontakoztatta ki legradikálisabb nézeteit a telepátiáról, nem tekinthető véletlennek. Severn ugyanis a spiritiszta jelenségek ismerőjeként és pszichikus kutatóként feltehetően hatást gyakorolt Ferenczi gondolataira. A telepátiáról, valamint a terapeuta és páciense egymásra hangolódásáról vallott nézetei gyakorlatilag megegyeznek

Ferenczi késői gondolataival, így jogosan feltételezhető, hogy azok együttműködésükben formálódtak.

Nem véletlenül nevezi Ferenczit John Rickman a pszichikus kutatás „*egyik legvakmerőbb elméleti gondolkodójának*” (Rickman, 1933, 124.). Álláspontja szerint ugyanis Ferenczi valójában a pszichikus kutatás legalapvetőbb problémáit igyekezett feloldani a pszichoanalízis keretei között. Rickman e – valószínűleg személyes tapasztalatokon alapuló – véleménye is arra utal, hogy Ferenczi pszichoanalízisében jóval nagyobb szerepet kapott spiritizmus és telepátia iránti érdeklődése, mint ahogyan az Ferenczi publikált írásai és állásfoglalásai alapján kitűnik.

Pszichoanalitikusok a pszichikus kutatásban

Annak ellenére, hogy Jung és Ferenczi lélektani elméleteinek nyilvánvalóan fontos részét képezték a spiritiszta jelenségekkel és a telepátiával szerzett tapasztalataik, viszonylag kevesen vállalkoztak arra, hogy valóban közelebb hozzák egymáshoz a pszichikus kutatást és a pszichoanalízist. Ennek egyik oka az volt, hogy a pszichoanalitikusok többsége nem merte vállalni a pszichikus kutatással való együttműködés kockázatát; a tágabb tudományos nagyközönség szemében ugyanis az efféle együttműködés egyértelmű bizonyítékát jelentette volna a pszichoanalízis áltudományosságának és titkolt okkultizmusának. Ám a modern pszichikus kutatás oldaláról sem fogadták igazán lelkesen a pszichoanalitikus elméletet; a pszichikus kutatók többsége számára ugyanis a pszichoanalízis megmaradt materialista elméletnek, amely mindent a szexualitással igyekszik megmagyarázni, és csupán a patológia dimenziójára fókuszál.

A pszichoanalízis és a pszichikus kutatás együttműködése azért sem jött létre, mert a természetfeletti jelenségek szakértő lélektani magyarázata maradéktalanul megvalósulhatott a pszichoanalízis keretei között. Ez utóbbiban a spiritiszta gyakorlatokkal és a telepátiával szerzett tapasztalat a pszichoanalitikus felfedezésekkel összefüggésben, azokkal rendszert képezve járult hozzá az elmélet progressziójához, és annak ellenére is jelentős hatást gyakorolt, hogy önálló elméletek nem születtek magyarázatára. A pszichoanalitikus elméletek amolyan titkos olvasataként és kiegészítéseként fennmaradt a spiritiszta és parapszichológiai jelenségek pszichoanalitikus elmélete, amely nemcsak azért maradt homályban, mert nyílt vállalása rossz fényt vetett volna a pszichoanalízisre, hanem azért is, mert rámutatott volna a

pszichoanalitikus elméleteket kezdettől fogva körülvevő és azok alakulását irányító burkolt antimaterialisztikus, spirituális elképzelésekre.

Akadnak azonban olyan kutatók is, akik nem elégedtek meg a pszichoanalízis szabta szűk lehetőségekkel, és a pszichikus kutatással való együttműködést szorgalmazták. Ezek közé tartozott Alfred von Winterstein és tanítványa, Zoe Wassilko-Serecki, akik már az 1900-as évek első évtizedeiben is pszichoanalitikus magyarázatokat igyekeztek találni a kopogó szellemek, a kísértetjárta házak és a médiumi jelenségek talányaira. Zoe Wassilko-Serecki egy bizonyos Eleonore Zugun nevű médium alapos vizsgálatával írta be magát a pszichikus kutatás történetébe, mely során igen figyelemre méltó pszichoanalitikus magyarázatot talált a fiatal lány környezetében tapasztalható szokatlan fizikai jelenségekre. Eszerint a médiumi jelenségek háttérben hasonló mechanizmusok fedezhetők fel, mint a hisztéria esetében, azzal a különbséggel, hogy a médium nem csupán saját testét használhatja tünete megelevenítésére, hanem saját fizikai környezetét is (Wassilko-Serecki, 1926, 1927).

A spiritiszta médiumok titokzatos képességeinek pszichoanalitikus elemzése később is meghatározó jellegzetessége maradt a kutatás ezen irányának. E területen kiemelkedő jelentőséggel bírt a magyar származású újságíró, pszichikus kutató és pszichoanalitikus, Fodor Nándor, aki igen jelentős pszichikus kutatói karrier után döntött úgy, hogy a pszichoanalízis területére lép. Az általa Poltergeist-pszichózisnak nevezett koncepción alapult elmélete, melyben a látszólag megmagyarázhatatlan fizikai jelenségeket, mint a titokzatos hanghatásokat és más telekinetikus jelenségeket, a médium tudattalan konfliktusaira vezette vissza. A médiumi képességek egy részét valódinak tekintette, és egy, a háttérben szunnyadó nagyobb skizofrén rendellenesség átmeneti megnyilvánulásaként fogta fel. A Poltergeist-jelenség így elvesztette természetfeletti karakterét, és a tudattalan lelki működés szokatlan kivételéseként, materializációjaként vonult be a pszichikus kutatás történetébe (Fodor, 1953).

Annak ellenére, hogy Fodor korábban rendkívül sokat tett a pszichikus kutatás elismertetéséért, a pszichoanalízis és a szexualitás elméletének bevezetésével oly nagy felháborodást keltett pszichikus kutatói körökben, hogy távozni kényszerült a Pszichikus Kutatás Nemzetközi Intézetétől. Noha munkáját számos pszichoanalitikus, köztük maga Freud is méltatta, szemléletmódja összeegyeztethetetlennek bizonyult a pszichikus kutatás hagyományos kereteivel és célkitűzéseivel. Fontos hangsúlyozni, hogy Fodort valószínűleg Elizabeth Severn, Ferenczi híres páciense vezette be a pszichoanalízis tudományába (Price, 2005). Az is gyanítható, hogy Severn azt a pszichoanalízist mutatta be Fodornak, melyet saját nézetei itattak át. Ez utóbbiban a freudi elképzeléssel szemben kitüntetett szerepet játszott az intuíció, a szeretet, valamint a páciens és a terapeuta már-már spirituális egysége.

Elképzelhető, hogy Fodor számára elsősorban azért tűnt vonzónak a pszichoanalízis, mert Severn közvetítésével annak átdolgozott, elfogadóbb, ferencziánus verziójával találkozott. Mivel ez utóbbinak központi eleme a páciens és terapeuta között kialakuló áttételi dinamika, és az annak talaján megszülető érzelmi kötelékek és azonosságok, nem csoda, hogy Fodor kapcsolódási pontokat talált a paranormális jelenségekről – köztük a telepátiáról – alkotott saját elképzeléseivel. Így Fodor elképzeléseiben Ferenczi hatása tükröződött vissza.

Tekintettel arra, hogy a pszichikus kutatás és a pszichoanalízis kapcsolata igen ellentmondásosan alakult, nagy jelentőségűnek bizonyult az a kötet, mely 1953-ban *A pszichoanalízis és az okkult* címmel látta meg a napvilágot. A kötet szerkesztője az etnopszichoanalitikus Georges Devereux (eredeti nevén Dobó György) volt, aki elsősorban azért látta fontosnak a gyűjtemény megjelentetését, mert véleménye szerint az „*a pszichoanalitikus technika egy aspektusához járul hozzá: az indulatáttétel és a viszontáttétel problémájához*” (Devereux, [1953] 1973, xi.). Noha a tanulmányok között számos kiemelkedő írás szerepel, a kötet recepcióját elemezve világosan kirajzolódik, hogy a szerkesztő szándéka ellenére nem indított el termékeny kutatást a pszichoanalízis és az okkult viszonyáról.

Kibontakozott azonban a pszichoanalitikusan orientált pszichikus kutatásnak egy olyan iránya, amely figyelmet érdemel. Ezen irány előfutára volt Hollós István, aki 1933-ban talán a legkiforrottabb telepátia-elmélettel gazdagította a pszichoanalízis irodalmát. Eszerint az analitikus helyzetben előforduló telepátikus üzenetek leggyakrabban az analitikustól származnak, és olyan még nem teljesen elfojtott, ám elfojtás alatt lévő tartalmakra korlátozódnak, melyek akadályozzák a terapeuta páciensre irányuló figyelmét. Fontos kiemelni, hogy Hollós gondolatainak inspirálója szintén Ferenczi volt; a páciens és a terapeuta tudattalanjainak összefonódásáról szóló korábbi elképzelését vitte tovább elméletében.

Nem véletlen, hogy Hollóst oly sokan parafrázeálták a pszichoanalitikusan orientált pszichikus kutatás területén. Így tett többek között Emilio Servadio is, az analitikus helyzet kiemelkedő parapszichológiai potenciáljait hangsúlyozva (Servadio, [1934] 1973). Hasonló módon gondolkodott Jule Eisenbud és Jan Ehrenwald is, akik szintén a pszichoanalízis és a modern parapszichológia jogos kapcsolatának eltántoríthatatlan szószólói voltak (Eisenbud, 1946; Ehrenwald, 1954). E szerzők munkáit olvasva nem lehet nem észrevenni, hogy a telepátia valóságának elfogadása és értelmezése során kitágították a klasszikus pszichoanalízis határait, és olyan előfeltételezésekkel gazdagították azokat, melyek számtalan analógiát kínálnak a pszichoanalízis újító szellemű irányjaival, különösképpen pedig Ferenczi

elméleteivel. A telepátia pszichoanalitikus integrációjához ugyanis az elmélet és a technika reformjára volt szükség, az intrapszichés valóság sérthetlenségének és egységének megbontására, amihez nem más, mint a Ferenczi-féle pszichoanalízis nyitotta meg az utat.

Konklúzió

A disszertációmban felsorakoztatott tények és összefüggések bemutatásával mindenekelőtt az volt a célom, hogy felhívjam a figyelmet a pszichológia és a pszichoanalízis fejlődését kísérő spiritiszta elméletek és tudásformák jelentőségére. Mindezek alapján a spiritizmus és a pszichológia, illetve a pszichoanalízis között kialakult kapcsolatrendszer legfőbb sajátosságait a következő pontokban foglalom össze:

1. A 19. század utolsó évtizedeiben a lélektan és a spiritizmus között kibontakozó kapcsolat legjellemzőbb megvalósulása a médiumok megfigyelése, illetve a médiumi képességek és jelenségek tudományos igényű magyarázata volt. A spiritizmus azon gondolkodók esetében bizonyult igazán megtermékenyítőnek, akik nyitottsággal közeledtek a spiritiszta jelenségekhez, és nem zárkóztak el azok esetleges transzcendens vonatkozásaitól sem. Noha ez utóbbiak többnyire nem fogadták el a spiritiszta hipotézist, vagyis a holt lelkek intervenciójának lehetőségét, a médiumi képességek és jelenségek egy részét igazoltnak látták. E tapasztalatuk volt az, amely kitágította elméleti előfeltevéseik körét, és amelynek eredményeképpen a psziché többé-kevésbé transzcendens, spirituális felfogását ültették pszichológiájuk középpontjába (pl.: Flournoy, Richet, Myers, Jung). E felfogás szerint a lelki dimenzió az anyagitól eltérő minőséget képvisel, amely ennek következtében másféle törvényszerűségeknek is engedelmessé válik. A psziché határai továbbá nem korlátozódnak a test határaitól vagy a személyes vágyak és elfojtások dinamikáira. Ehelyett a lélek kollektív, kozmikus, transzcendens felfogását vezették be, amelyben a fizikai világ nem szab határt a kapcsolódásnak és az információ áramlásának.
2. A spiritizmus jelenségrendszerének tudományos igényű elemzése szükségszerűen pszichológiai karaktert öltött, hiszen a látszólag természetfeletti jelenségek elsősorban úgy veszítették el természetfeletti jellegüket, ha azokat az emberi lélek az idáig feltáratlan potenciáljaiként könyvelték el.
3. Mivel a spiritiszta jelenségek átfogó tudományos elemzésére elsősorban a pszichikus

kutatás képviselői vállalkoztak, elméleteik képviselték az első olyan lélektant, melynek alapjait, kereteit és tartalmát a spiritizmus ihlette. Az így megszülető magyarázatok jellemző módon a psziché spirituális, transzcendens felfogását közvetítették, és annak ellenére is megőrizték a spiritizmus e maradványát, hogy alkotóik objektív kutatói attitűddel közelítettek a spiritizmus jelenségeihez (lásd Richet, Myers). A pszichikus kutatók leggyakrabban tudatküszöb alatti lelki funkciók működését feltételezték a látszólag természetfeletti jelenségek hátterében, így elméleteiket különösen relevánssá tették a pszichoanalízis képviselői számára.

4. Bizonyítható, hogy Freud ismerte ezeket az elméleteket, abbéli szándéka pedig, hogy elhatárolja tudományát a pszichikus kutatás képviselőitől és azok nézeteitől, döntő jelentőségűnek bizonyult saját tudattalan-elmélete kidolgozása szempontjából. Freud tisztában volt a veszéllyel, amelyet a spiritizmussal és a pszichikus kutatással való összefonódás hordozott, ezért – noha ő maga is érdeklődött az okkult jelenségek, különösképpen pedig a telepátia iránt – elméleteiben a lélek racionális felfogását követte, és az okkult jelenségek kérdését is csak annyiban integrálta pszichológiájába, amennyiben azok alátámaszthatták a pszichoanalízis érvényességét.
5. Jung maga is lelkes követője volt a pszichikus kutatás nagyjainak, és noha pályája egyes pontjain igyekezett azt a látszatot kelteni, mintha gondolkodása tökéletesen független lenne a spiritizmustól és a pszichikus kutatástól, bizonyítékok sokasága támasztja alá ennek ellenkezőjét. Analitikus lélektana közvetlenül táplálkozott spiritiszta élményeiből, amelyek más transzcendens tapasztalatokkal és filozófiákkal kiegészítve valóban spirituális, misztikus pszichológiává tették elméletét.
6. Freudhoz és Junghoz hasonlóan Ferenczi érdeklődését is lekötötték a spiritiszta jelenségek. Pszichológiai megfigyeléseivel egységben kezelte a spiritizmus és a telepátia kérdését, amely ugyan kerülőutakon, de megtermékenyítően hatott formálódó elméleteire.
7. Azon utódok olvasatában, akik a pszichoanalízis és a pszichikus kutatás, valamint a kortárs parapszichológia összefonódását szorgalmazták, szintén a telepátia lett a két területet összekötő láncszem. Olvasatukban a telepátia nem csupán parapszichológiai, hanem pszichoanalitikus problémává is vált, amelynek értelmezése és megoldása csak az elmélet és a technika reformjával lehetséges. Mindazok, akik a pszichoanalízis szempontjából releváns kérdésként kezelték a telepátiát, Ferenczi nyomdokain haladtak, illetve az ő újításaihoz hasonló változtatásokat vezettek be a pszichoanalízis rendszerébe. Noha kétségtelen, hogy Ferenczi e teoretikusok jelentős részére döntő

hatást gyakorolt, azt is látni kell, hogy a telepátia kérdéskörének pszichoanalitikus integrációja megkövetelte a Ferencziéhez hasonló újítások bevezetését. A telepátia csak úgy válhatott valóban pszichoanalitikus problémává, ha sikerül megragadni és leírni azon folyamatokat, amelyek az emberek közötti kapcsolatok dimenzióit, azok objektív és szubjektív aspektusait kísérik. A telepátia kérdése így nem csupán elméleti, hanem technikai problémává is vált a pszichoanalízisben, pszichoanalitikus relevanciájának elismerése pedig szükségszerűen újításokhoz vezetett.

Félrevezető lenne mindebből azt a következtetést levonni, hogy a modern pszichológia egyes irányzatai vagy a pszichoanalízis valójában a spiritizmus továbbélései lennének. A spiritizmus ugyan formálta néhány elméletalkotó gondolkodását, ám e kutatók lélektani elméleteket hoztak létre, melyek ugyan változó mértékben, de a kortárs tudomány elveit követték. A spiritizmus és a pszichológia kapcsolatrendszerének elemzése csak akkor válhat fontos tudománytörténeti kiegészítéssé, ha nem állunk meg a hasonlóságok azonosításánál, hanem a spiritizmus és a lélektan különbözőségeit éppen ilyen súllyal vesszük figyelembe. Disszertációmban arra törekedtem, hogy az előbbi különbségeknek éppen akkora figyelmet szenteljek, mint a hasonlóságoknak. Reményeim szerint ezzel sikerült objektív képet adnom a spiritizmus és a pszichológia között kialakult kapcsolatrendszeréről, és meggyőzőnöm az olvasót arról, hogy a spiritizmus gyakorlata és filozófiája valóban hatást gyakorolt a pszichológia és a pszichoanalízis fejlődésére.

A Tézisekben hivatkozott irodalom

Brandon, R. (1983): *The Spiritualists: The Passion for the Occult in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Cerullo, J. J. (1982): *The Secularization of the Soul: Psychical Research in Modern Britain*. Philadelphia: Institute for the Study of Modern Issues.

Devereux, G. (ed.) ([1953] 1973): *Psychoanalysis and the Occult*. London: Souvenir Press.

Doyle, A. C. (1926): *The History of Spiritualism*. London, New York, Toronto, Melbourne: Cassel and Company LTD.

Ehrenwald, J. (1954): *New Dimensions of Deep Analysis: a Study of Telepathy in Interpersonal Relationships*. London: Allen & Unwin.

Eisenbud, J. (1946): Telepathy and Problems of Psychoanalysis. In: *Psychoanalytic Quarterly*, 15: 32-87.

Ellenberger, H. F. (1970): *The Discovery of the Unconscious. The History and the Evolution of Dynamic Psychiatry*. London, Allen Lane: The Penguin Press.

Ferenczi Sándor ([1899] 1999): Spiritizmus. In: Mészáros Judit (szerk.): *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások. 1897-1908*. Budapest: Osiris. 27-30.

Ferenczi Sándor ([1932] 1996): *Klinikai napló*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Flournoy, T. (1896): *Notice sur le laboratoire de Psychologie de l'Université de Genève*, Genève: Librairie Ch. Eggimann & Cie.

Flournoy, T. (1900): *Des Indes à la Planète Mars. Étude sur un cas de somnambulisme avec glossolalie*. Paris/Genève: F. Alcan/Ch. Eggimann.

Flournoy, T. (1911). *Spiritism and Psychology*. New York: Harper & Brothers.

Fodor Nándor, Carrington, H. (1953): *The story of the poltergeist down the centuries*. New York: Rider; London: Hutchinson House.

Fodor Nándor (1959): *The haunted mind: a psychoanalyst looks at the supernatural*. New York: Garrett.

Freud, S. ([1912] 1997): Megjegyzések a nem-tudatos fogalmáról a pszichoanalízisben. In: Erős Ferenc (szerk.) *Sigmund Freud Művei VI. Ösztönök és ösztönsorsok*. Budapest: Filum, 7-14.

Freud, S. ([1921] 1973): Psychoanalysis and Telepathy. In: Georges Devereux (ed.) *Psychoanalysis and the Occult*. New York: International Universities Press, 56-68.

Freud S. ([1922] 1973): Dreams and telepathy. In: Georges Devereux (ed.) *Psychoanalysis*

and the Occult. New York: International Universities Press, 69-86.

Freud, S. ([1925] 1973): The Occult Significance of Dreams. In: Georges Devereux (ed.) *Psychoanalysis and the Occult*. New York: International Universities Press, 87-90.

Freud, S. ([1933] 1943): Az álom és az okkultizmus. In: *A lélekelemzés legújabb eredményei*. Debrecen: Ampelos Könyvek I. 37-69.

Freud, S., Ferenczi, S. (2000): *Levelezés*. Szerk.: Falzeder, E., Brabant, E., Giampieri-Deutsch, P., Haynal, A., a magyar kiadást s. a. r. és szerk.: Erős Ferenc és Kovács Anna. I/1. kötet (1908-1911). Budapest: Thalassa Alapítvány: Pólya Kiadó.

Gauld, A. (1968): *The Founders of Psychical Research*. New York: Schocken Books.

Greenwell, T. W. (1879): *Spiritualism: a Satanic Agency*. London: Charing Cross Publishing Company.

Hall, G. S. (1918): "A Medium in the Bud". In: *American Journal of Psychology*, 29: 144-158.

Hamilton, T. (2009): *Immortal Longings: F.W.H. Myers and the Victorian Search for Life After Death*. Exeter: Imprint Academic.

Hollós István (1933): Psychopathologie alltäglicher telepathischer Erscheinungen. In: *Imago*, 19: 529-546.

James, W. ([1886] 1986): Report of the Committee on Mediumistic Phenomena. In: *Essays in Psychical Research*. Frederick H. Buckhart, Fredson Bowers, Ignas K. Skrupskelis (eds.) Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press, 14-19.

James, W. ([1902] 1982): *The Varieties of the Religious Experience*. New York: Penguin Books.

Janet, P. (1926): *De l'angoisse à l'extase*. Paris: Librairie Félix Alcan.

Janet, P. (1930): *L'automatisme psychologique*. Paris: Librairie Félix Alcan.

Jones, J. (1871): *Spiritualism the Work of Demons*. Liverpool: Edward Howell; Manchester: John Heywood; London: Simpkin, Marshall & Co.

Jones, E. (1957): Occultism. In: *The Life and the Work of Sigmund Freud*. Vol. III. New York: Basic Books. 375-408.

Jung, C. G. ([1896] 1983): The Border Zones of Exact Science. In: *The Collected Works of C. G. Jung*. Supplementary Volume A. London: Melbourne and Henley, Routledge and Kegan Paul, 5-19.

Jung, C. G. ([1897] 1983): Some Thoughts on Psychology. In: *The Collected Works of C. G. Jung*. Supplementary Volume A. London: Melbourne and Henley, Routledge and Kegan Paul, 23-47.

- Jung, C. G.** ([1902] 1916): On the Psychology and Pathology of So-Called Occult Phenomena. In: *Collected Papers on Analytical Psychology*. New York: Moffat Yard and Company, 1-93.
- Jung, C. G.** ([1912] 1967): Symbols of Transformation. In: *The Collected Works of C. G. Jung, Vol. V*. Princeton: Princeton University Press.
- Jung, C. G.** ([1962] 1997): *Emlékek, álmok, gondolatok*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Jung, C. G.** (1973-1975): *Letters*. Eds: Gerhard Adler, Aniela Jaffe. London: Routledge, Kegan Paul.
- Jung, C. G.** (1977): *Psychoanalysis and the Occult*. Ed.: Constance E. Long. Princeton N. J.: Princeton University Press.
- Mitchell, T. W.** (1938): The Contributions of Psychical Research to Psychotherapeutics. In: *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 45: 175-186.
- Monroe, J. W.** (2008): *Laboratories of Faith. Mesmerism, Spiritism and Occultism in Modern France*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Myers, F. W. H.** (1893-94): The Mechanism of Hysteria. In: *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 9: 3-25.
- Myers, F. W. H.** (1903): *Human personality and its survival of bodily death*. London: Longmans, Green and Co.
- Oppenheim, J.** (1988): *The Other World. Spiritualism and Psychical Research in England, 1850-1914*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Owen, A.** (2004): *The Place of Enchantment. British Occultism and the Culture of the Modern*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Podmore, F.** (1902): *Modern Spiritualism: A History and a Criticism*. 2 vols. London: Methuen & Co.
- Price, L.** (2005): International Institute for Psychical Investigation. In: *Psypioneer*. 1/17: 198-208.
- Richet, C. R.** (1923): *Thirty Years of Psychical Research: Being a Treatise on Metapsychics*. London: W. Collins Sons.
- Richet, C. R.** (1924): The Difficulty of Survival from the Scientific Point of View. In: *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 34: 107-112.
- Rickman, J.** (1933): Obituary: Sandor Ferenczi. In: *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 28: 124-125.
- Servadio, E.** ([1934] 1973): Psychoanalysis and Telepathy. In: George Devereux (ed.) *Psychoanalysis and the Occult*. London: Souvenir Press, 211-220.

- Severn, E.** (1919): *The Psychology of Behaviour*. New York: Dodd, Mead and Company.
- Severn, E.** (1933): *The Discovery of the Self. A Study in Psychological Cure*. Philadelphia: David McKay Company.
- Treitel, C.** (2004): *A Science for the Soul. Occultism and the Genesis of the German Modern*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Wassilko-Serecki, Z.** (1926a): *Der Spuk von Talpa*. Leipzig: O. W. Barth.
- Wassilko-Serecki, Z.** (1927): The Early History and Phenomena of Eleonore Zügun. In: *The British Journal of Psychical Research*, 1/5: 133-150.
- Wundt, W.** (1879): *Der Spiritismus. Eine sogenannte wissenschaftliche Frage. Offener Brief an Herrn Prof. Dr. Hermann Ulrich in Halle*. Leipzig: Engelmann.
- Zerffi, G. G.** (1868): *Spiritualism and Animal Magnetism: a Treatise on Dreams, Second Sight, Somnambulism and Spectral Visions*. London: Hardwicke and Bogue.
- Zumstein-Preiswerk, S.** (1975): *C. G. Jungs Medium. Die Geschichte der Helly Preiswerk*. München: Kindler.

A disszertáció témájában megjelent hazai és nemzetközi publikációk:

Gyimesi Júlia (2010): Természetfeletti és tudományos magyarázatok a lélektan hajnalán. In: Pócs Éva (szerk.) *Mágikus és szakrális medicina. Vallásnéptudományi fogalmak tudományközi megközelítésben*. Budapest: Balassi Kiadó, 647-655.

Gyimesi Júlia (2010): Demarkáció és határmunkálatok a pszichoanalízis történetében. In: Kutrovácz Gábor, Láng Benedek, Zemplén Gábor (szerk.) *Határmunkálatok a tudományban*. Budapest, L'Harmattan, 21-34.

Gyimesi Júlia (2009): The Problem of Demarcation: Psychoanalysis and the Occult. In: *American Imago*. 66/4: 457-470.

Gyimesi Júlia (2009): William James és a vallásos tapasztalás pszichológiája (fordítói előszó) http://muzsnailaszlo.atw.hu/a_vallasos_tapasztalas_pszichologiaja_eloszo.html

Gyimesi Júlia (2008): God-representation and Trauma: the Connections between the Devil and the Unconscious. In: Beatrix Lábadó (ed.): *Cognition and Interpretation. Pécs Studies in Psychology*. PTE-BTK Pszichológiai Intézet, 100-109.

Gyimesi Júlia (2008): Újítók és elbukottak. Ferenczi Sándor és az okkultizmus. *Műút*. 2008/007. 58-61.

Gyimesi Júlia (2008): Áttétel és telepátia a Ferenczi-féle pszichoanalízisben. Erős Ferenc, Bókay Antal, Lénárd Kata (szerk.): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról*, Thalassa, Budapest, 321-335.

Gyimesi Júlia (2008): Demonológia és pszichoanalízis. Pócs Éva (szerk.): *Démonok, látók szentek*. Balassi Kiadó, Budapest, 135-144.

Gyimesi Júlia (2007): Intrapszichikus kauzalitás és spirituális psziché. Versengő tudattalan koncepciók a tudományos lélektan hajnalán. *Lélekelemzés*. 28-38. és Erős Ferenc (szerk.):

Megismerés reprezentáció, értelmezés. 10 éves a PTE Pszichológiai Doktori Iskolája. PTE-BTK Pszichológiai Intézet, 2008, 114-124.

Gyimesi Júlia (2007): Disszociáció és tudatküszöb a pszichoanalízisen innen és túl. *Korunk*. 2007/8. 51-59.

Gyimesi Júlia (2007): Freud és a lélek szekularizációja. *Café Babel*. 54. 73-82.

Gyimesi Júlia (2007): Istenkomplexus a pszichoanalízisben. *Thalassa* 2007/1. 67-86.

Gyimesi Júlia (2007): Démoni pszichoanalízis – az ördög a pszichoanalitikus elméletben. *Lélekelemzés*. 39-47.

Gyimesi Júlia (2006): Boszorkány a díványon. A hisztériaelmélet hosszú múltja és rövid jelene. *Thalassa*. 2006/60, 84-92.

Gyimesi Júlia (2004): A freudi valláspszichológia. Kritikák és lehetőségek. *Thalassa*. 2004/3, 107-121.

A disszertáció témájában elhangzott hazai és nemzetközi konferencia-előadások:

Gyimesi Júlia: Psychical Research and the Budapest School of Psychoanalysis –History of Psychology and Psychiatry Postgraduate Conference, The Wellcome Trust Centre for the History of Medicine at UCL, 2011. március 19.

Gyimesi Júlia: Pszichoanalízis, pszichokinézis és telepátia: a pszichoanalitikus kapcsolat egy alternatív megközelítése – 'A kötődés szabadsága', A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület konferenciája, 2010. október 1-2.

Gyimesi Júlia: Sándor Ferenczi and the Problem of Telepathy – 29th Annual Conference of the European Society of the History of Human Sciences, Utrecht, 2010. augusztus 23-27.

Gyimesi Júlia: Mediums and Psychoanalysts in the Early History of Psychology – Psychoanalysis, Culture and Society Conference, Centre for Psychoanalysis, Middlesex University, London, 2010. június 5.

Gyimesi Júlia: Okkultizmus és orvosi materializmus a pszichoanalízis történetében – 'Álom, kreativitás, művészet és terápia' c. műhelykonferencia. Szeged, 2009. szeptember 24-25.

Gyimesi Júlia: Természetfeletti és tudományos magyarázatok a pszichológia korai történetében – Mágikus és szakrális medicina. Pécs, 2009. szeptember 4-6.

Gyimesi Júlia: Occultism and Medical Materialism in the Early History of Psychology – 28th Annual Conference of the European Society of the History of Human Sciences, Budapest, 2009. július 21-25.

Gyimesi Júlia: Tudomány és áltudomány a pszichoanalízisben: Ferenczi Sándor és a spiritizmus – „Ferenczi Sándor hazatér”. Nemzetközi konferencia Miskolcon. Miskolc, 2008. november 27-29.

Gyimesi Júlia: Demarkáció és határmunkálatok a pszichoanalízis történetében – 'Határmunkálatok a tudományban és a publikus tudományfelfogás' c. műhelykonferencia, BME. Budapest, 2008. május 29-30.

Gyimesi Júlia: Küszöbalatti és tudattalan. Frederic Myers és a pszichoanalízis fejlődése. - 'A pszichoanalízis mostohagyermekai' műhelykonferencia, PTE-BTK Pécs, 2007. november 29-30.

Gyimesi Júlia: A demarkáció problémája a pszichoanalízisben – A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 14. konferenciája, 2007. október 12-13.

Gyimesi Júlia: The Creative Unconscious – The 24th International Literature and Psychology Conference. Belgrád, 2007. július 5-9.

Gyimesi Júlia: Freud és a pszichoanalízis hűtlen tanítványai – Fialat Kutatók Fóruma, MTA Pszichológiai Intézet. Budapest, 2006. november 17.

Gyimesi Júlia: Az istenkomplexus. Egy különleges identifikáció. – Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 13. konferenciája. Budapest, 2006. október 13-14.

Gyimesi Júlia: Pszichoanalízis és nőiség - A Magyar Pszichológiai Társaság 17. Országos Nagygyűlése, Budapest, 2006. május 25-27.

Gyimesi Júlia: Demonológia és pszichoanalízis - „Angyalok, démonok, látók és szentek” c. konferencia – MTA Néprajzi Intézet, Folklor Szakosztály Pécsi Tudományegyetem. Révfülöp, 2006. május 12-14.

Gyimesi Júlia: Démoni pszichoanalízis. Az ördög a pszichoanalitikus elméletben. - Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 12. konferenciája, Budapest, 2006. október 21-22.

Gyimesi Júlia: God-Representation and Trauma. – 7th International Alps-Adria Psychological Congress. Zadar, 2005. június 2-4.